

Opilionieuws

Nieuwsbrief van de werkgroep hooiwagens EIS-Nederland

Jaargang 4, nummer 5, december 2010

Voorwoord

Nu de hooiwagentabel klaar is, kan ik eens over onze landsgrens heen kijken. Vooral de Mediterrane soortenrijkdom lonkt... En, wat valt daar een hoop te doen en te beleven! Trogulidae zijn nog lang niet allemaal beschreven, vele gaan schuil binnen geaccepteerde taxa, volgens kenners zelfs meer dan de helft (dan heb je het dus over tientallen onbeschreven soorten); de zuidelijke “*Homalenotus*”-soorten moeten eigenlijk ook op de schop, evenals de Phalangodidae, *Nelima*, *Histicostoma*, *Leiobunum*...

Voor het oplossen van taxonomische problemen worden steeds vaker DNA-analysen ingezet. Maar omdat collectiemateriaal vaak te oud is en/of niet goed genoeg geconserveerd is, moet van veel taxa “vers” materiaal verzameld worden. Met dat doel heb ik dit voorjaar op Sicilië hooiwagens gevangen. Met hetzelfde oogmerk hebben Jan en ik in de herfst Marokko bezocht. Ook van deze reis presenteer ik een kort verslag. Ik wilde natuurlijk heel graag het oorspronkelijke leefgebied van onze *Leiobunum* sp. A vinden! Of dat gelukt is?! Het is in elk geval een fijn jaar gebleken voor het bedrijven van een linkse hobby in een islamitisch land. Ik wens u voor het komende seizoen wijsheid toe en grenzeloos veel multiculturele biodiversiteit. HW, 2xii2010.

Het seizoen 2009/2010

2 april 2010 Excursie met Theodoor Heijerman, Dick Belgers en Jinze Noordijk naar de Ginkelse Hei, waar Theodoor een nieuwe vindplaats van *Platybunus pinetorum* laat zien (zie Nieuws).
Mei 2010 Vakantie en verzamelreis op Sicilië (zie Nieuws).
Oktober 2010 Verzamelreis in Marokko (zie Nieuws).

Databestand Hoewel ik zelf dit jaar maar weinig heb bijgedragen, is het bestand toch fors gegroeid. Er zijn nu bijna 36.000 hooiwagens ingevoerd, het aantal records is gestegen tot ruim 6000. Meer dan 900 records stammen van Frank Raemakers die in de omgeving van zijn woonplaats Weert bijzonder actief is o.a. met het verzamelen van snuitkevers, maar die zich ook in de hooiwagens heeft verdiept. Veel van zijn waarnemingen zijn door kloppen van struikgewas en laaghangende boomtakken verkregen of door het zeven en uitsorteren van strooisel. De verspreidingskaarten van sommige soorten (zoals *Leiobunum blackwalli* en

Paroligolophus agrestis) vertonen nu rond Weert eigenaardig aaneengesloten stippenconcentraties in een verder vrij leeg Nederland. Maar ook de resultaten van veldwerk van John van Roosmalen (o.a. rond Bergen/Castricum, NH) en Dick Belgers (Wageningen/Rhenen, GE) zijn inmiddels goed op de kaarten te onderscheiden. Daarnaast leveren onder meer Arp Kruithof, Peter Boer, Matty Berg en David Tempelman waarnemingen. Martin Soesbergen stuurde me hooiwagens toe uit Flevoland. Jinze Noordijk heeft een eigen, vrij omvangrijk databestand opgebouwd dat t.z.t. toegevoegd zal worden. Tijdens mijn buitenlandse snoepreisjes zijn dus in de Hollandse klei aardig wat mensen stug aan het werk!

Nieuws

Platybunus pinetorum Alles wijst dezelfde kant op met deze soort: areaaluitbreiding in noordwestelijke richting. In Duitsland neemt het aantal waarnemingen toe, Noord-Duitsland is bereikt. Luc Vanhercke constateert eenzelfde tendens in België (“Benieuwd wanneer de kust bereikt wordt”). Misschien is de grote oversteek al gemaakt, getuige een melding uit Groot-Brittannië (wordt binnenkort gepubliceerd)! Overal ook worden als habitat van *P. pinetorum* dennen- en sparrenbossen genoemd. Deze hooiwagen wordt systematisch over het hoofd gezien, in elk geval door mijzelf, want ik ben niet genegen in mei/juni dennentakken te gaan kloppen in oersaai bospercelen... Wie dat de komende jaren wél gaat doen, maakt steeds meer kans hem te vinden.

Sicilië

Een kort verslag met een paar krenten uit de pap. Sicilië is schitterend! Een van de endemische hooiwagens die ik op dit eiland verzamelen kon is *Nelima meridionalis* (fig. 1). Een welkome vangst, omdat het genus “in de DNA-molen” gaat. Dat geldt ook voor *Calathocratus africanus*, een Trogulide (fig. 2). Het ligt voor de hand dat de *Calathocratus* op Sicilië tot een “eigen” soort behoort. *Dicranolasma soerenseni* heeft, net als Trogulidae (waarmee ze verwant zijn), een kap waaronder de palpen en kaken schuil gaan (fig. 3). Op elke arm van de kap staat een oog. Deze hooiwagens zitten doodstil onder stenen en rottend hout. Ze zijn bedekt met strooiseldeeltjes (na verloop van tijd dragen ze er een bergje van op hun rug!) waardoor ze vrijwel onzichtbaar zijn. Dus wat doe je het best als je een vochtige boomstam

4
Fig. 1 *Nelima meridionalis*, subadult vrouwtje, San Guglielmo, Sicilië, 6-5-2010. Fig. 2 *Calathocratus africanus*, Monreale, Sicilië, 5-5-2010. Fig. 3 *Dicranolasma soerenseni*, Monreale, Sicilië, 5-5-2010. Fig. 4 *Histricostoma argenteolunulatum*, Francavilla di Sicilia, Sicilië, 4-5-2009.

omgekeerd hebt: een paar minuten wachten, geconcentreerd blijven kijken... tot je ineens een klein composthoopje ziet wegschuifelen.

Histricostoma argenteolunulatum

(Nemastomatidae) is op dezelfde plekken te vinden (fig. 4). Waardevol zijn ook talrijke vondsten van een soort die overeenkomt met de beschrijving van *Metasclerosoma siculum* (fig. 5). Ook aan deze hele groep van Mediterrane *Homalenotus*-achtige soorten (*Metasclerosoma*, *Prosclerosoma*) is nog veel werk te doen.

Ten slotte stel ik graag nog *Ptychosoma vitellinum* voor, behorend tot de onderorde Laniatores (Phalangodidae) (fig. 6). Het zijn heel kleine, oranjegele hooiwagens, die in de bodem en onder diep liggende stenen leven. Voor mij was het een eerste kennismaking met een vertegenwoordiger van deze onderorde, die natuurlijk ook weer relatief onbekend is en toe aan een revisie, mits er voldoende vers materiaal beschikbaar is...

Marokko

Deze reis is door de Uyttenboogaart-Eliassen Stichting ondersteund, waarvoor ik bijzonder dankbaar ben. De veldervaring opgedaan op Sicilië, kon ik goed gebruiken in Marokko. Het is de kunst om in de veelal dorre, "afgekloven" en overbegraasde landschappen de vochtige plekken te vinden: een bron, een beekje met geïrrigeerde akkertjes, een kloof met schaduwrijke vegetatie, muren, bruggen, tunneltjes, een stukje lemige grond aan de voet van een helling.

De route was zo gepland dat verschillende berggebieden (Beni-Snassen, Rif en Midden-Atlas) in het noorden van Marokko bezocht konden worden. In het oosten, tegen Algerije aan, ligt het Beni-Snassen gebergte dat van het westelijk gelegen Rifgebergte gescheiden wordt door het brede rivierdal van de Moulouya. Zuidelijker ligt de Midden-Atlas.

Deels is de Noord-Afrikaanse fauna typisch "mediterraan". Zo vond ik ook weer een "*Homalenotus*" (fig. 7). Tot de verrassingen hoort een viertal exemplaren van *Calathocratus*, gevangen in het Beni-Snassen gebergte (fig. 8). Het zijn, voor zover ik weet, de eerste vondsten voor Marokko, het zou me niet verbazen als het iets nieuws is. Ook met de twee Phalangodidae ben ik blij: *Ptychosoma* cf. *vitellinus* en *Scotolemon reclinatus*. Verder is vooral *Cosmobunus* (Sclerosomatidae) niet zeldzaam (fig. 9). Het is een robuuste soort, goed herkenbaar aan de brede, okergele middenstreep.

Een van de doelen was het vinden van *Leiobunum*-soorten, liefst natuurlijk ook *Leiobunum* sp. A die Europa aan het veroveren is! We weten dat deze soort afkomstig moet zijn uit het westelijke Middellandse Zee-gebied.

In Marokko heb ik daadwerkelijk in de drie genoemde berggebieden *Leiobunum* kunnen vinden. In de Beni-Snassen een donkere soort met opvallend oranjeachtige poten. Ik vermoed dat het om een nieuwe soort gaat. In de Midden-Atlas vond ik op een paar plekken een donkere *Leiobunum* met een

groene metaalglans (fig. 10). In de Rif verzamelde ik twee soorten, waarvan er een ook weer heel donker was. De andere soort blijkt tot mijn grote verrassing verwant met *L. blackwalli*. Zal ook wel weer iets nieuws zijn... Een deel van de verzamelde dieren is inmiddels in Mainz bij Jochen Martens afgeleverd. Het is geweldig dat nu voor het eerst Noord-Afrikaans materiaal beschikbaar is voor genetisch onderzoek! Er zijn overigens uit Marokko wel een paar *Leiobunum*-soorten beschreven, maar tot nu toe is het me niet gelukt ook maar één verzameld beest met zekerheid te determineren. Waarschijnlijk is de diversiteit groter dan we nu vermoeden.

Het toeval wilde dat ik een week vóór vertrek foto's te zien kreeg op waarneming.nl van enorme groepen *Leiobunum*, sprekend lijkend op "L. sp. A.". De foto's waren door Joost Vogels gemaakt in Portugal (Serra da Estrela). Hij had bovendien wat exemplaren verzameld, die ik datzelfde weekeinde nog onder mijn binoc had liggen: ze leken me (vrijwel) identiek aan onze onbekende *Leiobunum*. We besloten om ons reisplan iets aan te passen, en vanuit Marokko via Portugal terug te rijden. In Spanje, op de terugweg, verzamelde ik enkele *Leiobunum*-soorten. En dankzij de gps-gegevens van Joost Vogels, kon ik de exacte vindplaatsen van "L. sp. A" in Portugal bezoeken en er beesten vangen (fig. 11 en 12). Ook op andere plaatsen daar in de buurt vond ik hem. Deze "L. sp. A" is in de

Fig. 5 *Metasclerosoma siculum*, Piazza Armerina, Sicilië, 8-5-2010. Fig. 6 *Ptychosoma vitellinum*, Piazza Armerina, Sicilië, 8-5-2010

5

6

Serra da Estrela waarschijnlijk wijd verbreid. Serra da Estrela waarschijnlijk wijd verbreid. Hiermee lijkt het mysterie naar de herkomst van onze invasieve soort opgelost. Maar, als er één ding is dat ik van deze reis geleerd heb, is het wel dat zowel op het Iberisch Schiereiland als in Marokko een aanzienlijk aantal nauw verwante soorten voorkomt, waarover bovendien nog weinig bekend is. De enige manier om deze soortgroep (waartoe ook onze *L. rotundum* behoort) te tackelen is: DNA-onderzoek in combinatie met een nauwgezette, morfologische bestudering van het materiaal. De Portugese soort (en ook de onze) lijkt bijvoorbeeld erg veel op *L. defectivum*, maar ook op *L. lusitanicum*. Het is lichtelijk frustrerend, maar de kurk moet nog even op de champagnefles blijven...

Plannen, doelen voor 2011

- Revisie van de Nederlandse vondsten van *Trogulus nepaeformis* s.l. Deze werkzaamheid stond ook al voor 2009 gepland. Als dit soortencomplex gerevideerd is, kan ik verder. Er staat bijzonder interessant *Trogulus*-materiaal op mijn bureau klaar voor een nadere inspectie, afkomstig van Theodoor Heijerman uit Zuid-Limburg én van de Stichting Bargerveen (potvalvangsten o.a. van Zuid-Limburgse kalkgraslanden, uitgezocht door Aart Noordam).

- Mijn artikel "Notes on the biology of the unidentified invasive harvestman *Leiobunum* sp." is

Fig. 7 "Homalenotus", Oued Laou/Tetouan, Marokko, 14-10-2-10. Fig. 8 *Calathocratus* sp., Tafoughalt, Marokko, 30-9-2010.

7

8

9

10

11

12

Fig. 9 *Cosmobunus* sp., Tafoughalt, Marokko, 2-10-2010.
 Fig. 10 *Leioibunum* sp., Dayet Aoua, Marokko, 9-10-2010.
 Fig. 11 *Leioibunum* sp., mannetje, Eiro, Portugal, 19-10-2010.
 Fig. 12 *Leioibunum* sp., vrouwtje, Eiro, Portugal, 19-10-2010.

aan een tijdschrift aangeboden. Er zijn twee referenten mee aan de slag.

• Meer leuke excursies met de werkgroepleden blijft ook een welgemeende intentie voor het komende seizoen...

Publicaties in 2010

- Martens, J. 2009. Hay Wijnhoven (2009): De Nederlandse hooiwagens (Opiliones). – *Arachnologische Mitteilungen* 38: 37-38. Een vriendelijke recensie van Jochen Martens met een interessante analyse: in nauwelijks een halve eeuw (sinds de tabel van Ger Spoek) zijn er 10 soorten bijgeschreven, de meeste zijn warmteminnend! Dit moet, volgens Jochen, wel deels aan klimaatverandering worden toegeschreven.
- Hooiwagens (Opiliones). H. Wijnhoven. Een bijdrage in: *De Nederlandse biodiversiteit (Nederlandse Fauna 10 2010, onder redactie van J. Noordijk, R. M. J. C. Kleukers, E. J. van Nieuwkerken en A. J. van Loon).*

Colofon

Opilionieuws is nieuwsbrief en contactorgaan van de hooiwagenwerkgroep van de stichting European Invertebrate Survey Nederland (EIS). Het verschijnt minstens een keer per jaar. Bijdragen zijn welkom. Op verzoek wordt de nieuwsbrief per email toegestuurd.

Opilionieuws is samengesteld uit de woorden *Opilio* en *nieuws*. *Opilio* is een hooiwagengenus dat in ons land met drie soorten vertegenwoordigd is. We komen het woord ook als soortnaam tegen bij *Phalangium opilio*. De onderstrepingen vormen samen het woord *Opiliones*: de orde hooiwagens.

Werkgroepleden

samenstelling en correspondentie:

Hay Wijnhoven (coördinator)
 Groesbeeksedwardsweg 300
 6521 DW Nijmegen
 hayw@xs4all.nl

Ger Spoek (erelid)
 Havixhorst 14
 7824 BS Emmen

Jinze Noordijk
 Roghorst 118
 6708 KR Wageningen
 jinzenoordijk@hotmail.com

Ruud van der Weele
 Vliegerweg 11
 4101 JK Culemborg
 rvanderweele@gmail.com

Dick Belgers
 Blaauwekamer 7
 6702 PA Wageningen
 Frisbel@hetnet.nl

Newsletter Opiliones Netherlands 2010, 4 (5)**Summary**

- *Platybunus pinetorum* is recorded from the Veluwe region near Ede. In recent years the species has clearly shown to extend its range in northwestern direction. In Germany and Belgium this trend is also observed. It is expected the species is largely overlooked.
- Results of a field trip to Sicily are briefly discussed.

- Results of an expedition to Morocco are discussed. In Portugal (Serra da Estrela) a *Leiobunum* species was collected that is very similar to the unidentified harvestman that is currently invading Europe. Also most collected Moroccan “species” belong to the “*L. rotundum* species-group”. Molecular, morphological, morphometric and distributional data should be included to tackle this species-group.
- The key of the Dutch harvestmen (De Nederlandse hooiwagens) can be ordered (€ 15,-) at www.naturalis.nl or www.nev.nl/et